

9. Левикова С. И. Молодежный сленг как своеобразный способ вербализации : [Электронный ресурс] / С. И. Левикова // Бытие и язык. – Новосибирск, 2004. – С. 167-173. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/levikova-04.htm>
10. Левикова С. И. Молодежная субкультура / С. И. Левикова. – М. : Фаир пресс, 2004. – 608 с.

Бойчук В.В., Калицька Г.О.

УДК 130.2:111.85:291.1

ЕСТЕТИКО-САКРАЛЬНИЙ КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ КОМПЛЕКС В ГЕНЕЗИ ЕТНОКУЛЬТУР ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я В ЕПОХИ НЕОЛІТУ, ЕНЕОЛІТУ ТА РАННЬОЇ БРОНЗИ

Ця праця є елементом апробації втілення авторської концепції про домінування естетико-сакрального синкретичного механізму генези стародавніх етнокультур. Структурні елементи цього механізму були досліджені автором на матеріалах палеолітичних комплексів, котрі надали виразні дані про значимість естетизації та сакралізації в найбільш ранніх культуротворчих процесах. Фіксація такої закономірності викликала потребу звернення до тих культурологічних теорій, котрі мають виразні концептуальні дотичні. Теорія М.С. Кагана показує такі етапи розгортання культуротворення: 1 - формування відчуття об'єкту виключної значимості; 2 – мислено-чуттєвий контакт з цим виключно значимим об'єктом; 3 – формування суб'єктивованого образу [14]. За нашою концепцією, що опирається не теоретичні засади М.С. Кагана, поштовхом до культуротворення є виключної значимості об'єкт чи процес (дообраз), котрий надалі інтенсивно осмислюється та переживається в умовах його естетизації праобраз), а пізніше формується сакралізований образ як основа продуктивного культуротворення. Близьку динаміку має, відповідно концепціям О.Ф. Лосєва [19], К. Леві-Стросса [17], Є.М. Мелетинського [20], й розгортання міфологеми в сюжетну образність міфу. Тому очевидними джерелами культурологічних досліджень естетико-сакрального культуротворчого є мистецька та міфотворча образність. Відносно художньої образності на теренах Північного Причорномор'я в епохи неоліту, енеоліту та ранньої бронзи ми можемо оперувати продуктом аналітики ряду унікальних пам'яток образотворчого мистецтва. Виявлення ж найбільш архаїчних рис прайндоевропейських міфів стало можливим за результатами звернення Д.С. Раєвського [23; 24], Е.А. Грантовського [8], С.С. Бессонової [3] до міфології тих етнічних груп, котрі були єдиного походження зі скіфами (східних та західних іранців, індоаріїв).

Винятково значимою пам'яткою є наскальний розпис з місцевості Таш-Аїру в Криму [27, мал. 20]. Найбільш ясними є зображення возів, що мають аналогії з зображеннями возів ранньої бронзи на ритуальному посуді спільнот Надчорномор'я як символу «переправи» в посмертний світ [12, с. 113]. Найбільш близькою до сюжету та стилістики розпису з Таш-Аїру нам видається образність рельєфу стели з Бахчи-Елі в Криму [27, рис. 25]. На цій стелі є стилізовані зображення двох антагоністично розміщених людей, а також сокир та плуга. Верхня грань стели має заглиблення в вигляді широких круглих чаш. Порівняння спільних розпису з Таш-Аїру та рельєфних зображень стели з Бахчи-Елі надає комплекс поєднуючих образів: стилізовані фігури людей, сокири, плуг. Праці Ж. Дюмезіля [11], Д.І. Раєвського [23] вказують на те, що частина змісту міфу про трьох скіфських братів та сакральні дари, котрі отримав молодший брат – сокиру, чашу, ярмо та плуг - вказує на прайндоевропейські основи термальності соціальної структурованості на жерців, воїнської знаті, простолюдинів. Спільним для всіх індоєвропейських народів є також і міфологічний сюжет про подолання войовничим божественним героєм змієподібного чудовиська, що мало відношення до води та рогатої худоби [7, с. 233; 8, с. 98-99]. Всі ці основні та ще значна кількість другорядних ознак єдиного «інваріантного інформаційного ядра» (за терміном Потебні) міфотворення індоєвропейських народів вказують на їх виникнення в епоху прайндоевропейської єдності. Якщо ж розглядати сюжет розпису з Таш-Аїру в контексті виявлених спільних ознак міфотворчості індоєвропейських народів Надчорномор'я епох неоліту та енеоліту, то на цій інформативній основі можна зафіксувати кілька найбільш чітко означених образів. Це може бути образ чоловіка, що входить в печеру («людина в порталі») – володіння хтонічної змієної богині, образ якої можна зафіксувати в знаковій фігурі лівого верхнього кута розпису. В лівій нижній частині розпису можна зафіксувати менш інформативну композицію з трьох чоловічих фігур. Образи боротьби і перемоги, змії додають інформацію до багато ще в чому фрагментарної реконструкції сюжету міфу про подолання культурним героєм міфу демонічного ворога і проникнення в хтонічний світ.

Подальше доповнення інформації про культуротворчі процеси може надати загальний обрис ямної археологічної культури [1; 2]. Він вказує на посилену мілітарність всіх складових Ямної етнокультурної спільноти, що стала основою наступних далеких загарбницьких походів-міграцій. Матеріали з Рігведи та Авести показують соціокультурну структуру спільнот ямників: воєнізована родова община (грама), військово об'єднання общин – плем'я (віс) на чолі з військовим вождем (раджею) [12, с. 132-133]. Д.С. Раєвський на виразному матеріалі впевнено доводив символічне відношення скіфських сакральних братів до однієї з частин світобудови та до сакралізації трьохчленної соціальної організації: Арпоксай – земля, вода та спільнота воїнів-простолюдинів, Ліпоксай – підземне царство та спільнота жерців, Колаксай – небо та спільнота мілітарної знаті [23, с. 89]. Три містично-космічні світи отримали реальне соціокультурне втілення в структуруючих міфологемах, за котрими можна визначити естетико-сакральні образи агресивних упорядників хаосу. Проте, важливо зрозуміти, чи є ці соціокультурні ознаки

характерними лише для формування східноіндоевропейських етносів чи це більш загальні ознаки архаїчного етноструктурування. Етнографічні дані буття африканських, південно-азійських племен показують нам такий інтегруючий соціокультурний інститут як «таємні союзи», котрі мали розгалужені у всіх племенах етносу складові. Вже в ході підготовки нових членів цих союзів йшов поділ на воїнів, жерців та вождів [18, с. 331]. Жорстка структурованість племен в етноси на основі діяльності «таємних союзів» змістовно опиралася на типовий образ бога-воїна [26, с. 352], на сакралізацію мілітарної пафосності в напруженому переживанні грані між життям та смертю [5, с. 17], на естетизацію обрядів виходу на бойові дії [16, с. 190], на тотальний вплив психологічно вивіреної сюжетності героїчного міфу [20, с. 29-30].

Пошук естетико-сакральної дообразності вимагає звернення до антропологічних археологічних комплексів Північного Причорномор'я в епоху неоліту. Матеріали з неолітичних поховань в Надпорожжі демонструють так званий „вовнігський тип” чоловіків: могутня статура, високий зріст, широке лице, великі розміри черепа [13, с. 102]. Є можливість в цілому відтворити етапність розгортання естетико-сакрального культуротворчого феномену східних індоевропейців: фіксація уваги на дообразі могутнього воювника (факт поховання могутніх чоловіків); частково відсторонене естетизоване осмислення та переживання характерних ознак праобразу воювника (його атрибутив – сокири, меч, мілітарних сюжетів розпису з Таш-Айру); завершення формування сакралізованого образу могутнього божества – неподоланного переможця хтонічних чудовиськ (антропоморфне тло стел ранньої бронзи). Можливо, один з варіантів східноіранського міфу про перемогу мілітарного божества над хтонічним божеством Араксом [23, с. 42] є втіленням різкої мілітарної трансформації інваріантного ядра східноіндоевропейського міфотворення. За Діодором Сицилійським, цей воювничий бог – Зевс підкоряв хтонічну змієногу діву та породжував мілітарний народ, що завоював великі обшири [10, с. 120]. За Валерієм Флакком аналогічні подвиги здійснив божественний воювник Юпітер [23, с. 39].

Є сенс спробувати віднайти в скіфському етногонічному міфі його найбільш архаїчну складову космогонічності, що могла сформуватися ще в умовах буття архаїчного симбіозу племен. Д.С. Раєвський вказував на сакральні атрибути Таргітая – водоплаваючих птахів – як на ознаки космічної, упорядникової «можливості» проникати в різні міфічні світи [23, с. 80]. С.С. Бессонова звертала увагу на те, що індоарійські та західно-іранські міфи оповідали про пару перших людей – космічних упорядників - Яму та Йямі, що відкрили дорогу людям в посмертний світ [3, с. 15]. В такому сенсі найбільш архаїчними образотворчими втіленнями сакральних першопредків в східноіндоевропейській міфотворчості могли бути парні стели з Тірітаки, котрі вкопувалася в землю таким чином, щоб ці першопредки начебто виходили з землі [27, рис. 24]. На антропоморфних плитах з Казанків та Верхоріччя в нижній частині споруди зображалися пара людей [21, с. 184]. Можливо, ці композиції також передавали образи перших людей-упорядників, що долали хтонічну невизначеність хаосу смерті.

Антропоморфні стели з Казанків та Верхоріччя передавали вкрай невиразні образи антропоморфного тла світу [12, мал. 43]. Якщо ж сама антропоморфна фігура мала означати божество як втілення космічної (антихаотичної) структурованості світу [20, с. 212], то важливо з'ясувати характер цього архаїчного божества. М. Вебер наполягав на такому періоді домінування мирної спільноти жерців, котрий був ознаменований віруваннями в «божественне небо» – індоарійських Варуни, Урана, Сварога [5, с. 94]. Вірогідно, саме перехід від домінування правителів-жерців до домінування мілітарних володарів був відображений в давньогрецьких та хето-хуритських міфах про втрату космічної влади «небесного божества» - Урана, Ана, Варуни [9, с. 24; 7, с. 233]. Сварог слов'янських вірувань іменувався також Гефестом, тобто мав ознаки «небесного ковала» [22]. Саме ознаки небесного божества-ковала – верховного космічного упорядника - образно пояснюють появу золотих дарів – сокири, чаші, ярма – як небесний дар верховного божества – творця сакральних першоречей. За міфами Авести, Ахурамазда (міфічний аналог Варуни, Урана, Сварога) надавав першій людині Йимі золоті дари для потрійного розширення світу [3, с. 18].

Є сенс пробувати віднайти час та комплекс причин, що мали призвести до виникнення найбільш архаїчного міфу індоевропейських племен Надчорномор'я про подолання сакральним чоловіком – організатором космосу - хтонічного хаосу в образі жінки. Для цього потрібно звернутися до останніх етапів доби неоліту, коли в Західному Надчорномор'ї домінували землеробські спільноти південних європейців. Саме в культуротворчих процесах цих спільнот домінувало інваріантне інформаційне ядро міфотворення з концентром образу містичного жіночого божества – володарки всіх проявів живої природи [21, с. 190, 191]. Центральний жіночий образ міфічного культуротворення землеробських спільнот міг стати головною містичною ознакою образу «чужих». Можливо, саме образ змії – чужорідний для образності культуротворення північних європейців та типовий для культуротворення південних європейців – став, за дослідженням індоевропейської міфології В.В. Івановим та В.М. Топоровим, широко розповсюдженим в індоевропейській міфотворчості образом хтонічного світу [23, с. 79].

Ознаки насиченої та напруженої міфотворчості етнокультуротворення вказують на виключне значення втілення естетико-сакрального культуротворчого механізму в процесі глобальної трансформації моделі культури східноіндоевропейських етносів Надчорномор'я в епохи неоліту, енеоліту та ранньої бронзи. На основі аналізу образності естетико-сакрального культуротворчого механізму ми сформували схему становлення та поетапної трансформації моделі культури індоевропейських етносів Північного Причорномор'я.

Джерела та література:

1. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы / С. С. Березанская. – К. : Наукова думка, 1982. – 212 с.
2. Культуры эпохи бронзы на территории Украины / С. С. Березанская, В. В. Отрощенко, Н. Н. Чередниченко, И. Н. Шарафутдинова. – К. : Наукова думка, 1986. – 163 с.
3. Бессонова С. С. Религиозные представления скифов / С. С. Бессонова. – К. : Наукова думка, 1983. – 137 с.
4. Бойчук В. В. Релігійно-естетичний синтез в формуванні основ стародавніх цивілізацій (на матеріалах дослідження основ скіфської мегаетноструктури) / В. В. Бойчук // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. праць. – Вип. 13 (26). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – С. 35-49.
5. Вебер М. Теория ступеней и направлений религиозного неприятия мира / М. Вебер // Избранное. Образ общества. – М. : Юрист, 1994. – С. 7-42.
6. Геродот. Історія. Книга четверта – «Мельпомена» / Геродот // Скифия: история, хозяйство, быт, религия, искусство, военное дело / В. Ю. Мурзин, Н. А. Гаврилюк, С. С. Бессонова, Е. Е. Фиалко, Е. В. Черненко. – Николаев : Возможности Киммерии, 2004.
7. Гиоргадзе Г. Г. Малая Азия и Хеттское царство / Г. Г. Гиоргадзе // История Древнего мира : в 3-х т. – М. : Гл. ред. восточной литературы, 1989. – С. 212-234.
8. Грантовский Э. А. Ранняя история иранских племен Передней Азии / Э. А. Грантовский. – М. : Наука, 1970. – 389 с.
9. Гревс Р. Мифы древней Греции / Р. Гревс. – М. : Прогресс, 1992. – 610 с.
10. Дюдор Сицилійський. Бібліотека. Книга II. Уривки. / Дюдор Сицилійський // Хроніка-2000 : український культурологічний альманах. – 2000. – Вип. 33. – С. 118-125.
11. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев / Ж. Дюмезиль – М. : Гл. ред. восточной литературы, 1986. – 232 с.
12. Залізняк Л. Л. Первісна історія України / Л. Л. Залізняк. – К. : Вища школа, 1999. – 261 с.
13. Зиневич Г. П. Человек изучает человека / Г. П. Зиневич. – К. : Наукова думка, 1988. – 174 с.
14. Каган М. С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
15. Кузьмина Е. Е. Арии – путь на юг / Е. Е. Кузьмина. – М. : Наука, 2008. – 558 с.
16. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль // Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М. : Педагогика-пресс, 1999. – С. 7-372.
17. Леви-Стросс К. Неприрученная мысль / К. Леви-Стросс // Первобытное мышление. – М. : Терра, 1999. – С. 111-337.
18. Липпс Ю. Происхождение вещей / Ю. Липпс. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1954. – 486 с.
19. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Самое само. – М. : Эксмо-Пресс, 1999. – С. 205-404.
20. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М. : Терра, 2000. – 407 с.
21. Мириманов В. Б. Малая история искусств. Первобытное и традиционное искусство / В. Б. Мириманов. – М. : Искусство, 1973. – 319 с.
22. Орлов Р. С. Язычество с княжеской идеологии Руси / Р. С. Орлов // Обряды и верования древнего населения Украины. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 101-114.
23. Раевский Д. С. Очерки идеологии скифо-сакских племен: Опыт реконструкции скифской мифологии / Д. С. Раевский // Мир скифской культуры. – М. : Языки славянских культур, 2006. – С. 17-264.
24. Раевский Д. С. Модель скифской культуры / Д. С. Раевский // Мир скифской культуры. – М. : Языки славянских культур, 2006. – С. 265-574.
25. Симонов П. В. Информационная теория эмоций / П. В. Симонов // Психология эмоций. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 178-185.
26. Токарев С. А. Формы религии и их развитие / С. А. Токарев // Ранние формы религии. – М. : Изд-во политической литературы. – С. 13-374.
27. Храпунов И. Н. Древняя история Крыма / И. Н. Храпунов. – Симферополь : Доля, 2007. – 269 с.